

Özel Gereksinimli Bireyler ve Ebeveynleri Açısından Afet Zorlukları: 2011 Van Depremi Örneği

Mehmet Baki Bilik¹, Murat Akdağ²

Öz

Afetler toplumsal normların askıya alındığı, gündelik yaşamın derinden yarıldığı zor süreçlerdir. Özellikle depremler çok daha sarsıcı olup, kısa süre zarfında toplumsal sistemi işleyemez hale getirebilmektedir. Bu süreçte afetzedelerin yaralanmadan tahliye olmaları, acil toplanma alanlarına geçmeleri ve evlerinden uzakta, sınırlı koşullar içerisinde yaşama tutunmaları gerekir. Toplumun her kesimini zorlayan afet dönemleri özellikle özel gereksinime ihtiyaç duyan engelli bireyleri ve onların ailelerini çok daha derinden etkilemektedir. Kendi ihtiyaçlarını gideremeyecek düzeyde bir engele sahip bireyler ve onlardan sorumlu ebeveynler için bu dönemler çok daha kırılgan olmaktadır. Bu araştırma tam da böyle bir süreci ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Zihinsel yetersizliği nedeniyle özel gereksinim ihtiyacı duyan engelli bireylerden sorumlu ebeveynlerin, acil akut süreçlerinde yaşadıkları zorluklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma, 2011 Van Depremlerine maruz kalmış özel gereksinimli çocuklara sahip 10 anneyle yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır. Tespitler bu ailelerin dezavantajlı durumlarının kurbanı olduklarını ortaya koymaktadır. Tahliye sürecinde önemli zorluklar ile karşılaşan aileler, temel ihtiyaçlarını uzun süre karşılayamadılar. Ekonomik yetersizlikleri nedeniyle kırılganlıklarının çok daha arttığı tespit edilen bu aileler, birçok konuda kendilerini çaresiz hissetmişlerdir. Tahliye, barınma, temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda yeterince destek alamadıklarını belirten aileler, kamu hizmetlerine erişimde sıkıntılar yaşamışlardır. Acil akut sürecindeki barınma koşullarının (konteyner kentler) özel gereksinimli bireylere uygun olmadığını belirten aileler, bu süreçte yaşadıkları zorlukların katlanarak arttığını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Özel Gereksinimli Birey, Zarargörebilirlik, Zihinsel Engelliler, 2011 Van Depremi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van

İlgili yazar e-posta / Corresponding author e-mail: bilikmb@gmail.com ORCID: 0000-0002-0549-6549

² Öğretmen, MEB, Van

e-mail/e-posta: muratakdag30@hotmail.com ORCID: 0000-0001-5334-7006

Bu makaleye atıf yapmak için- To cite this article

Bilik M.B. ve Akdağ M. (2023). Özel Gereksinimli Bireyler ve Ebeveynleri Açısından Afet Zorlukları: 2011 Van Depremi Örneği.

Afet ve Risk Dergisi, 6(1), 243-256.

Disaster Challenges for Individuals with Special Needs and Their Parents: The Case of the 2011 Van Earthquake

Abstract

Disasters are difficult processes in which social norms are suspended and daily life is deeply split. Especially earthquakes are much more shocking and can make the social system unable to function in a short time. In this process, disaster victims should be evacuated without injury, move to emergency gathering areas and hold on to life in limited conditions far from their homes. Disaster periods, which force every segment of society, affect disabled people and their families much more deeply, especially those who need special needs. These periods are much more fragile for individuals with a disability that cannot meet their own needs and for the parents responsible for them. This research was conducted to reveal just such a process. It has been tried to reveal the difficulties experienced by parents responsible for disabled people who need special needs due to their mental insufficiency in emergency acute processes. The research is based on semi-structured interviews with 10 mothers with mentally disabled children with special needs who were exposed to the 2011 Van Earthquakes. The findings reveal that these families are victims of their disadvantaged situations. Families who faced significant difficulties during the evacuation process could not meet their basic needs for a long time. These families, whose vulnerability has been found to increase much more due to their economic inadequacies, have felt helpless in many issues. Families who stated that they could not get enough support for evacuation, shelter and meeting basic needs experienced difficulties in accessing public services. Families who stated that the housing conditions (container space) in the acute emergency process were not suitable for individuals with special needs stated that they were excluded from time to time.

Keywords: Disaster, Individuals with Special Needs, Mentally Disabled People, Vulnerability, 2011 Van Earthquake

1. GİRİŞ

Afet zamanları, olağan gündelik yaşamın askıya alındığı, toplumsal sistemin işleyemez hale geldiği dönemlerdir. Özellikle acil akut süreci en kritik günlerdir. Şiddetli bir deprem anını hesaba katarak ifade edilirse, sarsıntıyla birlikte *çok, kapan, tutun* stratejisini uygulamakla başlayan acil durum hali, güvenli bir şekilde acil toplanma alanına tahliye olmakla devam eder. Güvenli bir yere geçme, temel ihtiyaçlarını giderebilme, bu sürecin temel basamaklarını oluşturmaktadır. Herhangi bir engeli olmayan bireylerin dahi zorlandığı bu dönemlerde özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin neler yaşadığı merak konusudur. Normal koşullarda kendi temel ihtiyaçlarını gidermek için başkalarının yardımına ihtiyaç duyan özel gereksinimli bireyler afetler söz konusu olduğunda neler yaşamaktadırlar? Benzer merak bu bireylerin diğer aile üyeleri için de geçerlidir. Özel gereksinimli bireylerin ebeveynleri bu süreçte ne gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar? Hem birey hem de ebeveynleri için oldukça kırılğan olan bu sürecin tespiti, yaşanan zorlukların ortaya çıkarılması kuşkusuz afet tehlikelerine karşı dirençli bir toplum inşa etmek adına önemlidir.

Zarargörebilir toplumsal kesimleri oluşturan özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin afet süreçlerinde, özellikle de acil akut dönemlerinde yaşadıkları zorlukları tespit etmeye çalışan bu araştırma, zihinsel yetersizlikleri nedeniyle özel gereksinime ihtiyaç duyan bireyler ve onlara bakmakla yükümlü ebeveynlerinin deprem sürecinde yaşadıkları zorluklara eğilmektedir. Afet süreçleri kuşkusuz toplumun her kesimini etkilemektedir; fakat özellikle hasta, yaşlı, gebe, mülteci, yoksul, okuryazar olmayan, çocuk, yaşlı ve engelliler gibi dezavantajlı gruplar, bu süreçten çok daha fazla etkilenmektedirler. Afet literatüründe zarargörebilir gruplar olarak nitelendirilen bu kesimler, kırılğanlıkları itibarıyla afet sürecinden daha fazla etkilendikleri gibi

yaşadıkları yerleşim birimlerinin kırılganlıklarını da arttırmaktadırlar. Dolayısıyla afet kayıp ve zararlarını azaltmak adına bu grupların tespiti edilmeleri gerekir. Benzer şekilde bu grupların tahliye, barınma, temel ihtiyaçların giderilmesi gibi süreçlerde yaşadıkları sorunların tespit edilmesi gerekir. Bu tespitler afet süreçlerinde kayıp ve zararları azaltmaya yarayacağı gibi afet risklerine karşı daha dirençli bir toplum inşa etmeye de olanak sağlayacaktır.

Böyle bir motivasyonun ürünü olan bu araştırma, 2011 Van depremlerine maruz kalmış özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin yaşadıkları zorlukları ortaya koymaktadır. Zihinsel yetersizliklerinin yarattığı dezavantajlı durumları nedeniyle özel gereksinime ihtiyaç duyan bireyler ve ebeveynlerinin afetlerde yaşadıkları zorlukları sorgulayan çalışma, yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Çalışma kapsamında ilkin engellilik bağlamında zarargörebilirlik olgusu tartışılmakta ardından araştırmanın metodolojisiyle ilgili bilgiler verilmektedir. Son bölümde ise sahadan elde edilen bulgular eşliğinde özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin yaşadıkları zorluklar tartışılmaktadır.

2. ZARARGÖREBİLİRLİK OLGUSU

Kırılganlık, hasargörebilirlik ve etkilenebilirlik olarak da Türkçeye çevrilen zarargörebilirlik kavramı, İngilizcede *vulnerability*, olarak bilinir. Latince *vulnus* "yara" kelimesinden türettiği kabul edilen bu kavramın sözcük anlamı yaralı olma, sömürülme, faydalanma veya yaralanmaya yatkınlıktır (Levine, 2004). Zarargörebilirlik birçok farklı alanda zikredilen bir kavram olmakla beraber özellikle afet literatüründe öne çıkmaktadır. Misztal (2011) bu kavramın çok sık kullanılmasına dikkat çekerek olur olmaz, yerli yersiz kullanımıyla birlikte giderek değerinin aşındığına dikkat çeker. Düşünürü göre kavramın bu denli hoyrat kullanımı değerini olumsuz etkilese de zarargörebilirlik, modern zamanların temel yönlerini yansıtmak ve günümüzün sosyoekonomik şartlarını eleştirel bir düzlemde anlamaya ve açıklamaya çalışmak açısından hala "kutsal bir terim" niteliğindedir.

Afet sözlüklerinde zarargörebilirlik, afet tehlikelerine karşı bir toplumun kırılganlığını arttıran fiziksel, sosyoekonomik ve çevresel koşullar veya süreçlerin meydana getirdiği şartlar; diğer bir deyişle, türü, şiddeti ve büyüklüğü değişen tehlikeler karşısında, toplumların ve habitatlarının maruz kalabileceği sosyal, ekonomik, çevresel veya fiziksel hassasiyetler olarak açıklanmaktadır (UNISDR, 2009; AFAD, 2014a). Zarargörebilirlik olgusu, kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan nüfus kompozisyonları ile hasta, engelli ve yoksullardan oluşan kırılgan gruplar ve dil, etnisite, cinsiyet, mültecilik ve inanç farklılığı nedeniyle marjinalleştirilmiş, dışlanmış çeşitli katmanların doğa, insan ve/veya teknoloji ürünü afet risklerine karşı savunmasızlıklarını ifade eder. Bir birey veya bir şey, savunmasız, yaralanma veya sömürülmeye açık ise daha net bir ifadeyle tehlike altındaysa, fiziksel veya duygusal olarak savunmasız, saldırıya açık bir duruma gelmişse zarargörebilirdir (Bilik, 2019).

Sosyal bilimlerin işe dâhil olmasıyla birlikte afet literatüründe oluşan paradigmatik dönüşümün yansıması olan zarargörebilirlik olgusu, doğa kaynaklı tehlikelerden azade birtakım sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik süreçlere dayanır (Hewitt, 2009). McEntire'in (2005) ifadesiyle, suçu doğada arayan ve teknolojik, teknokratik çözümlerle afetlerin önüne geçmeye çalışan görüşler, 1980'lerden itibaren yerini, sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik süreçleri işe katan, insan ve toplum merkezli yaklaşımlara bırakmıştır. Zarargörebilirlik ekseninde oluşan afet yaklaşımı deprem, sel, çığ, toprak kayması veya kuraklık gibi doğa kaynaklı tehlikelerin, bir takım sosyal, politik ve ekonomik süreçlerle afetlere dönüştüğünü iddia etmektedir (UN/ISDR, 2004).

Literatürde birçok farklı zarargörebilirlik biçiminden söz edilmekle beraber özellikle fiziksel, sosyal ve ekonomik zarargörebilirlik analizlerinin revaçta olduğu söylenebilir. Dayanaksız konut

biçimleri, yetersiz altyapı, fiziksel zarargörebilirliğe neden olurken, düşük gelir, işsizlik ve kaynaklara erişimde yaşanan birtakım adaletsizlikler ekonomik zarargörebilirliğin nedenleri olarak sıralanmaktadır. Öbür taraftan yaşlı ve çocuklardan oluşan bağımlı nüfus grupları, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikler, korunma kültürüne sahip olamama, sosyal yardımlara bağımlılık, etnisite, göçmenlik durumu ve engellilik gibi bir dizi faktör sosyal zarargörebilirliğin nedenleri olarak sıralanmaktadır (Bilik, 2019; Thomas vd., 2013; Bankoff, 2001; Özceylan, 2011; UNISDR, 2004; Wisner, Blaikie vd., 2004; Cannon, 1994).

2.1. Özel Gereksinimli Bireylerin Zarargörebilirliği

Zarargörebilir grupların en zayıf halkalarından birisini özel gereksinime ihtiyaç duyan engelli nüfus grupları oluşturmaktadır. Araştırmalar toplam nüfusun önemli bir kısmının bir şekilde engeli bulunan bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünyada 1 milyardan fazla engelli (dünya nüfusunun %15'i) bulunurken; engelli nüfus oranı, demografik eğilimler, kronik sağlık koşulları, yaşlanma ve diğer nedenlerle gittikçe artmaktadır (WHO, 2011). Türkiye engellilik istatistiklerini gösteren Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın, Nisan 2021 tarihli raporunda, ulusal engelli veri sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı 2.511.950, ağır engeli olan birey sayısı ise 775.012 olarak belirtilmiştir (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Nisan 2021).

Gündelik yaşamlarını sürdürme konusunda zorluklar yaşayan özel gereksinimli bireyler, afet dönemlerinin de mağdur kesimlerini oluşturmaktadırlar. Bu bireylerin afetlerde yaşadıkları problemlerle ilgili araştırmalar kısıtlı olmakla beraber, çarpıcıdır. Stough ve Kang (2015)'in aktardığına göre dünyanın birçok farklı bölgesinde meydana gelen afetlerde engelliler ciddi zarar görmüşlerdir. 2011 yılında Japonya'da felakete yol açan Tohoku Depremi ve devamında oluşan tsunami de ölenlerin üçte ikisi engellilerden oluşurken, 2004'teki Hint Okyanusu Tsunamisi, özel gereksinimli bireyleri orantısız bir şekilde etkilemiştir. Endonezya Özürlü Çocukların Bakımı Derneği tarafından denetlenen okullara kayıtlı 145 özel gereksinimli çocuğun yarısı, felaket sırasında öldüğü rapor edilmiştir. Yine 2010 Haiti Depremi'nden yaklaşık 1 milyon engellinin etkilendiği düşünülmektedir.

Afetlerde kırılabilirlikleri nispetinde zarar gören özel gereksinimli grupların, afetlerle mücadele kapasitelerinin de düşük olduğu tespit edilmiştir. 2013 yılında 126 ülkeden 5000'den fazla engelliyle yapılan bir araştırma, ani bir tehlike durumunda engellilerin yalnızca %20'sinin zorluk çekmeden tahliye olabileceğini, geri kalanların tahliye esnasında çeşitli zorluklara maruz kalacağını göstermektedir (UNISDR, 2013). Yakın geçmişte afeti yaşamış Van ve Erciş ilçelerindeki engelli kuruluşlar üzerine yapılmış bir diğer çalışmada, bu kuruluşların depremlere hazır olmadıkları, afetlere karşı dayanma kapasitelerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Açıklan Rashem ve Aslangiri, 2019). Balun, Yılmaz ve Erbay'ın (2019) 322 ortopedik engelliyle yaptıkları araştırmada katılımcıların afetlere hazır olmadıkları ve kapasitelerinin düşük olduğu görülmüştür.

Esasında uluslararası anlaşmalar zarargörebilir grupların korunmasına yönelik birçok önleyici tedbiri şart koşmakla beraber özellikle özel gereksinimli gruplarla ilgili önlem alma konusunda üye ülkelerin sorumluluklarından kaçmamalarını istemektedir. Hyogo Eylem Çerçevesi (2005-2015)'nde risk altındaki grupların tespit edilmesi için katılımcı ülkelere birtakım sorumluluklar yüklenirken (UNISDR, 2005), Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030)'nde, maruziyet ve zarargörebilirliğin azaltılması hususu özellikle vurgulanmaktadır. Türkiye'nin de imza attığı Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030)'ne göre katılımcı ülkeler politika, plan ve standartlarını oluştururken ve uygularken kadınlar, çocuklar ve gençler, engelliler, yoksullar, göçmenler ve yaşlıların da dâhil olduğu zarargörebilir grupları dikkate almalıdırlar. Benzer şekilde katılımcı ülkeler, afet risk azaltma planları oluştururken özel gereksinimli bireyler ve

onlarla ilgili kuruluşlarla iş birliğine gitmeleri ve her türlü planlamada özel gereksinimli bireylerin ihtiyaçlarını dikkate almaları gerekir (UNISDR, 2015).

Afet risk azaltma çalışmalarında özel gereksinimli bireylerin korunmasıyla ilgili beklenti ve zorunluluklar, bu bireylerin haklarını koruyan diğer uluslararası sözleşmelerde de ifade edilmiştir. Türkiye'nin de imzaladığı Engelli Hakları Sözleşmesinin 11. maddesine göre "Taraf Devletler silahlı çatışma halleri, acil insani durumlar ve doğal afetler de dahil olmak üzere risk durumlarında engellilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku dahil uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli tüm tedbirleri alır"lar (UN, 2006).

Özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin afet sürecinde yaşadıkları zorlukların peşine düşen bu araştırma, 2011 Van depremlerine maruz kalmış zihinsel yetersizliğe sahip bireylerin, ebeveyn görüşlerine dayanmaktadır. Hatırlanacağı üzere 2011 yılında peş peşe meydana gelen iki şiddetli deprem Van ve Erciş ilçelerini derinden etkilemiş, her iki depremde 644 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2014b). Depremin sonbaharın soğuk günlerine denk gelmesi ve sonu gelmeyen şiddetli artçılar, acil akut sürecini uzatmış; bu süreçte evlerine geçemeyen afetzedelerin önemli bir kısmı kendi kaynakları veya kamu desteğiyle çevre kentlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Giyik, 2016). Göç edemeyenler ise ya evlerinin yakınlarında kurdukları çadırlarda ya da il Afet koordinasyon biriminin belirlediği konteyner kentlerde bu zorlu sürecin geçmelerini beklemişlerdir.

Bu zorlu süreçte özel gereksinimli birey ve ebeveynlerinin yaşadıkları zorlukları ortaya çıkarmaya çalışan araştırma, bu bireylerin anneleriyle yapılmış derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Gereksinimlerinin karşılanabilmesi için birtakım özel koşullara ihtiyaç duyan bu bireylerin başta tahliye süreçleri olmak üzere, afet çadırlarında yaşadıkları zorluklar ve kamu imkanlarına erişimde yaşadıkları problemleri ortaya koymak, araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçtan hareketle ebeveynlere aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- 1-Afeti yaşadığınız andan tahliye sürecine kadar yaşadıklarınızı anlatabilir misiniz? Nasıl tahliye oldunuz? Tahliye sürecinde neler yaşadınız?
- 2-Temel ihtiyaçlarınızı karşılayabildiniz mi? Yardımlara erişimde zorluk yaşadınız mı? Ne tür sorunlarla karşılaştınız?
- 3-Afetten sonra nerede konakladınız? Çadır veya konteyner temininde sizlere öncelik tanındı mı? Gıda ve diğer ihtiyaçların karşılanmasında ne tür sorunlarla karşılaştınız.
- 4-Afet sonrasında kamu hizmetlerine erişimde problemlerle karşılaştınız mı?
- 5-Afette görev alan kurumların ve bu kurumlarda çalışan personellerin özel gereksinimli bireylere yönelik vermiş oldukları hizmetler konusunda neler düşünüyorsunuz?
- 6- Depremden sonraki süreçte kaldığınız yerlerde çocuğunuzun özel durumundan dolayı olumsuz ayrımcılığa veya damgalamaya maruz kaldınız mı?

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Nitel bir araştırmaya dayanan çalışmanın verilerine görüşme tekniğiyle ulaşılmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri kaynaklarına dayanan nitel araştırmalar, bir konu hakkında daha derinlikli verilere ulaşmaya olanak sağlar. Bu araştırmalarda amaç, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasıdır. Nitel araştırmalar, sosyal olguları buldukları ortamda analiz eden bir yöntemle dayanmaktadır. Daha net bir ifadeyle nitel araştırma yönteminde amaç derin bir kavrayışa ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Araştırmanın konusu hem özel gereksinimli bireyler hem de ebeveynlerinin yaşadıkları zorluklar oluşturmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin yaşadıkları zorluklar, ebeveynlerinin ifadeleri üzerinden öğrenilmiştir.

3.1. Evren, Örneklem ve Araştırma Süreci

Çalışmanın evrenini Van kent merkezi İpekyolu, Edremit ve Tuşba ilçelerindeki zihinsel yetersizlik tanısı alan öğrencilerin ebeveynleri, örneklemine ise kent merkezindeki özel eğitim merkezlerine (okullarına) devam eden 10 öğrencinin annesi oluşturmaktadır. Araştırmaya her ne kadar babalar da dahil edilmek istense de babaların görüşmeye yanaşmamaları ve bu bireylerin sorumluluğunun daha çok annelerde olduğu hesaba katılarak örneklem grubu annelerle sınırlı tutulmuştur. Bu durumdan bölgenin koşulları, toplumun ataerkil yapısının etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ataerkil toplumlarda anne daha çok ev işleri ile ilgilenmekte, çocuklarına bakmakla yükümlü bir görev üstlenmektedir. Özellikle özel gereksinimli çocuğu olan anneler bu anlamdan daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Dönmez, Bayhan, Artan, 2000).

Örneklem uygun/rastgele yoluyla belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken maksimum çeşitliliğin sağlanmasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların farklı ilçelerden ve farklı sosyoekonomik özelliklerde olmalarına dikkat edilmiştir. Olabildiğince maksimum çeşitlilik niteliğinde bir örneklem grubu oluşturulurken, araştırmaya gönüllü katılım esas tutulmuştur. Katılımcı grupla ilgili tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ebeveyn ve Özel Gereksinimli Bireye İlişkin Demografik Bilgiler

Kod İsim	Yaş	Ailedeki Birey Sayısı	Medeni Durum	Eğitim düzeyi	Mesleği	Gelir Durumu	Engel Oranı	Ebeveyni Olduğu Bireyin Engel Türü	Ailede Başka Özel Gereksinimli Birey Var mı?
K1	48	6	Evli	İlkokul	Ev hanımı	4200 TL	%77	Zihinsel	Hayır
K2	50	6	Evli	İlkokul	Ev hanımı	4250 TL	%20	Zihinsel	Hayır
K3	40	4	Evli	İlkokul	Ev hanımı	7000 TL	%20	Zihinsel	Hayır
K4	53	4	Evli	İlkokul	Ev hanımı	7500 TL	%50	Zihinsel	Evet
K5	51	4	Dul	Okuryazar değil	Ev hanımı	3850 TL	%70	Zihinsel	Hayır
K6	57	5	Evli	Okuryazar değil	Ev hanımı	2750 TL	%45	Zihinsel	Hayır
K7	55	4	Evli	Lise	Ev hanımı Sivil Toplum Gönüllüsü	9500 TL	%75	Zihinsel Down Sendromu	Hayır
K8	54	6	Evli	Ortaokul	Ev Hanımı	3750 TL	%76	Zihinsel	Evet
K9	43	7	Evli	Lise	Ev Hanımı	9750 TL	%85	Zihinsel Down Sendromu	Hayır
K10	45	6	Dul	Okuryazar değil	Ev Hanımı	3200 TL	%40	Zihinsel	Hayır

3.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle bir soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzu oluşturulurken ilgili literatür ve ön görüşmeler dikkate alınmıştır. Ardından katılımcıların anlayabileceği kolaylıkta, açık uçlu ve yaşanan durumu net açıklayabilecek açıklıkta sorular seçilerek pilot uygulamaya geçilmiştir. Pilot uygulamadan elde edilen dönütlerle görüşme formunun son hali elde edilmiştir. Daha sonra yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmelere geçilmiştir.

Tüm görüşmeler birincil görüşmeci tarafından gerçekleştirilmekle beraber katılımcıların sordukları sorulara araştırmanın amacı doğrultusunda cevaplar verilmiştir. Katılımcıların

rızasıyla görüşmelerin ses kayıtları oluşturulmuştur. Katılımcılara alınan ses kayıtlarının yalnızca araştırmanın amaçları doğrultusunda kullanılacağına garantisini verilirken, kendilerine kod isim verileceği ve gerçek isimlerinin gizli tutulacağı söylenmiştir. Bu bağlamda katılımcılar ile bir araya gelerek yarı yapılandırılmış görüşme formu tamamlanmıştır. Görüşmecilere 8 açık uçlu soru ve bu soruları açımlayan alt sorular yöneltilmiştir.

Her bir katılımcı ile yapılan görüşme süresi yaklaşık 5-20 dakika sürmüştür. Toplamda 182 dakikalık görüşme ve 53 sayfalık görüşme dökümü elde edilmiştir. Araştırma Şubat 2022-Haziran 2022 tarihlerinde Van 'da gerçekleştirilmiş, verileri Temmuz 2022 tarihinde raporlanmıştır.

3.3. Veri Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi tekniğine baş vurulmuştur. İçerik analizi, sosyal bilimlerde gerek bir araştırma sonucunda ulaşılmış transkript veya kayıtların, gerekse de yazılı veya görsel medya mesajlarının üzerinden çıkarımlar yapılmasıyla kullanılan biçimci bir araştırma tekniğidir (Olgun, 2018). İçerik analizi, verilerin derinlemesine analiz fırsatı sunmaktadır.

İçerik analizine geçilmeden önce görüşmelerin tamamlanmasıyla, ses kayıtları düzeltilmeden yazıya aktarılmış ve kayıtlarla karşılaştırılarak yeniden kontrol edilmiştir. Daha sonra araştırmanın soruları esas alınarak görüşme kayıtları ana başlık ve alt başlıklara bölünmüştür. Böylece tekrarlayan ve farklılaşan görüşler netleştirilmiştir. Son olarak 4 ana başlık etrafında görüşler ayrıntılı bir biçimde betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Bulgular 4 başlık altında gruplandırılıp yorumlanmıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- Afet anı ve tahliye sürecinde yaşanan problemler (afetin katılımcılarda çağrıştırdığı anlam, afet sonrası tahliye sürecinin nasıl gerçekleştiği ve yaşanan güçlükler).
- Afet sonrasında barınma ve temel ihtiyaçların karşılanması (ihtiyaçları karşılama, yardımlara ulaşma sürecinde karşılaşılan sorunlar).
- Afet sürecinde kamu hizmetlerinin verimliliği (kamu hizmetlerine erişim, ilgililere ulaşma sürecinde yaşanan problemler).
- Engellenden dolayı bireyin ve ailesinin dışlanmaya maruz kalma durumları (dışlanma boyutu ve yeri ve failleri)

4.1. Afet Anı ve Sonrası Tahliye Sürecine İlişkin Görüşler

Akranlarına göre gelişim geriliği gösteren özel gereksinimli bireyler, tehlikelere maruz kaldıklarında kendilerini korumak için yetersiz kalabilmektedirler. Olağanüstü durumlar karşısında nasıl bir tepki vereceğini bilemeyen özel gereksinimli bireyler tepkisiz kalabilmekte korku ve şok durumu yaşayabilmektedirler. Şiddetli bir deprem sarsıntısıyla karşılaşan engelli ebeveyni tedirgin olmakta ve çoğu zaman yanlış ve riskli davranışlara yönelebilmektedir. Katılımcıların deprem anında nasıl davranıldığına dair görüşlere bakıldığında ise sarsıntıyla beraber çocuklarının yardımına koştukları görülmektedir.

"...Depreme evde yakalandık. Çocuklarımla birlikte oturuyorduk. Ani bir ses ve gürültüyle eşyaların devrildiğini ve evin sallandığını gördüm. Hemen anne refleksiyle çocuklarıma sarıldım ve depremin bitmesini bekledim. Engelli kızım hiç yanımdan ayrılmazdı. Onun yanımda olması işimi daha da kolaylaştırdı. Çok dehşet verici bir süreydi. Allah kimseyi böyle bir imtihan ile denemesin" (K3, 40).

Bir başka katılımcı ise,

"...çocuğum o zaman henüz küçük olduğu için yaşananlara bir anlam veremiyordu. Onu hiç yalnız bırakmıyordum. Ancak deprem öncesinde dışarı çıktım. Deprem olunca can havliyle içeri koşarak çocuğumu kucağıma alıp dışarı çıktım. Diğer çocuklarım başlarının çaresine bakabiliyorlardı. Ancak engelli oğlum savunmasız ve çaresiz idi. Bu nedenle öncelikle onu çıkardım" (K1, 48).

Görüşmelerde annelerin depremle birlikte çocuklarının yardımına koştukları görülmektedir. Başka bir ifadeyle normal bireyler depremlerde hayatta kalmak için çabalarken, özel gereksinimli bireylerin ebeveynleri, kendilerinden ziyade çocuklarını kurtarmayı düşünmektedirler. Savunmasız ve korumasız bir durumda olan engelli bireylerin yardımına koşan kişilerin başında annelik içgüdüleriyle hareket eden annelerdir.

Deprem oluşu ile özel gereksinimli çocuğa sahip olmayı aynı inanç düzleminde yorumlayan bir başka katılımcı ise şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Deprem gibi doğal afetleri biz ne kadar açıklamaya çalışırsak bile bunlar Allah tarafından bize gösterilen işaretlerdir. Burada yapmamız gereken onun iradesine teslim olmaktır. Tıpkı bize engelli çocuğu ihsan ettiği gibi. Benim iki engelli kızım var ve her zaman ikisi yanımda bulunuyor. Onları hiç yanımdan ayırmıyorum. Deprem esnasında da yanımda bulunuyorlardı. Dehşet verici ses ve korkunç sallantıyla beraber iki kızımdan birini kucağıma aldım birisinin de elinden tutarak dışarı çıkardım. Onları nasıl dışarı çıkardığımı hala anlayabilmiş değilim. Allah bu anı bir daha yaşatmasın" (K4, 53).

Görüşmelerden ebeveynlerinin depremlere hazırlıksız yakalandıkları, deprem anında hayat kurtarabilen *çok, kapan, tutun* stratejilerinden ziyade depremin geçmesini bekledikleri veya çocuklarını alıp dışarı çıkarmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Depremlerden yara almadan kurtulmak çok önemli olmakla beraber deprem anının özel gereksinimli bireylerde yarattığı travmalar, görüşmelerde öne çıkan bir diğer problemidir. İstenmeyen ve beklenmeyen durumların ortaya çıkmasıyla kişilerin gündelik yaşamları altüst olmakta ve günlük rutinleri değişmektedir. Bu alt üst oluşlar kişilerde belirsizliklere yol açmakta bu da beraberinde hayata bakışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Deprem yarattığı korku, endişe halinin bu bireylerdeki yansımalarını ebeveynler şöyle ifade etmişlerdir:

"İlk zamanlarda çocuğum uyuyamıyordu sürekli yanımda kalıyordu bir süre uyku bozukluğu oldu. Her sese deprem oldu dedi bana sarılıyordu uykumuz sürekli bölünüyordu" (K8, 54).

Bir başka katılımcı ise, *"Çocuğum çok korktuğu için babasının işe gitmesini istemiyor depremin altında kalır korkusu yaşıyordu. Babası gelinceye kadar kapıda beklerdi. İçeri girdiğinde korkuyla girerdi. Acaba deprem olursa bu sefer kurtulabilir miyiz?"* (K7, 55).

Deprem süreci ve tahliye sırasında yaşanan durumlar değerlendirildiğinde ebeveynler için öncelikli durumun özel gereksinimli çocuğu korumak ve kurtarmak olduğu görülmektedir. Akranlarına ve diğer aile fertlerine göre korumasız ve savunmasız durumda olan özel gereksinimli birey, acil akut süreçlerinde, ebeveynlerin temel kaygılarını oluşturmaktadırlar. Temel yaşam becerilerini bile bazen tek başına yerine getirmede güçlük çeken engelli bireyler olağanüstü ve istenmedik durumlar karşısında çaresiz kalabilmekte ve ailelerini de çaresi bırakabilmektedirler. Yapılan görüşmelerde annelerin depremle birlikte yardımlarına koştukları ve onları kurtarmaya çalıştıkları görülmektedir. Kendi canlarını riske atma pahasına çocuklarını kurtarma çabası içine girdikleri bu araştırma tarafından da doğrulanmıştır.

4.2. Barınma ve Temel İhtiyaçların Karşlanması Sürecine İlişkin Görüşler

Afet süreci ve sonrası afetzedelerin en fazla belirsizlikler yaşadığı bir süreçtir. Afetzedelerin risk taşımayan güvenli yerlere tahliyelerinin sağlanması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması bu süreçte çözülmesi gereken en önemli sorunlardandır. Toplanılacak alanların kullanılabilir ve kolay ulaşılabilir olması ve afetzedeler için yeterli büyüklükte olması gerekir. Afet sonrasında beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlar kimi zaman afete uğramış kişiler tarafından kendi imkânları dâhilinde kimi zaman da devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından karşılanmaktadır. Bu bağlamda AFAD, Kızılay, yerel yönetimler ve STK'larla birlikte afete uğramış kişilerin temel ihtiyaçlarına yönelik koruyucu tedbirler, tahliyeleri ve barınma sorunların çözümü için çalışmalar yapılmaktadır.

Deprem sonrasında temel ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını ve nerede barındıklarını ifade eden katılımcılardan biri, deprem sonrasında yaşadıklarını şu cümleler ile açıklamıştır:

“Deprem sonrasında akşama kadar evimizin bahçesinde kaldık. Akşama doğru odunluğumuzu temizleyerek bir süre orada kaldık. Temel ihtiyaçlarımızı karşılamakta zorlanıyorduk. Ekmeği dahi zor buluyorduk. Engelli çocuğum olmasına rağmen hiç kimsede destek alamadım. Daha sonra 2-3 ay annemlerle birlikte kaldık. Bu esnada engelli kızımı hiç yanımdan ayırmadım” (K3, 40).

Afetlerde afetzedelerin öncelikle kendi imkânları ile çareler ürettikleri görülmektedir. Sosyal dayanışma ve sosyal desteğe en çok ihtiyaç duyulan bu süreçte aileler genellikle yakınlarından destek alabilmektedirler. Afetlerden her kesim etkilenmektedir. Ancak dezavantajlı durumda olan engelliler yaşlılar ve çocuklar bu süreçten daha fazla etkilenmektedirler. Bu etkilenmenin en aza indirilmesi için dezavantajlı durumda olan kesimlerin daha fazla sosyal desteğe ihtiyaçları bulunmaktadır. Sosyal desteği bulamayan ebeveynler dışlanma ve ötekileştirme ile karşı karşıya kalmakta ve bu süreçten daha fazla etkilenebilmektedir.

Deprem sonrasında yakınlarının yanında kalan bir ebeveynin yaşadıkları, bu süreçte akraba dahi olsa başkasının evinde kalmanın, özel gereksinimli bireyi olan aileler için ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır:

“...Depremden sonra kayınbabamın köydeki evine gittik. Eşim bu süreçte kalp rahatsızlığı geçirdi. Bir yandan onun tedavisi ile uğraşırken bir yandan da engelli kızımın bakımı ile uğraşıyordum. Ancak kaldığım evdeki insanların bakışı ve tavırları bizi çok incitiyordu. Bir daha depremi yaşarsak asla kayınpederimin evine gitmeyeceğim. Enkazda kalmayı o evde kalmaya tercih ederim” (K5, 51).

Artçılar nedeniyle evlerine geçemeyen afetzedeler için depremden sonraki günlerde kalınacak güvenli bir yer kritik önemdedir. Hele ki ailede özel gereksinimli bireyler varsa bu durum çok daha kırılgan bir hal alabilmektedir. Bir önceki alıntıda da belirtildiği geçici süreliğine de olsa tanıdıkların evlerinde kalmanın risklerini almak istemeyen aileler mevcut imkânlar üzerinden geçici bir yer yapmayı tercih etmektedirler. Geçici barınma alanlarının önceden belirlenmemesi veya bu alanlara ulaşmada yaşanan zorluklardan dolayı kimi afetzedeler kendi imkânlarını kullanarak çözüm üretmek zorunda kalmışlardır. Nitekim evin önündeki otobüsü geçici barınma yerine çevirmek de bu çözümlerden biridir:

“Eşimin otobüsü vardı. Deprem sonrasında hemen onun koltuklarını söktük, içini döşedik elektriği çektik. Akşamları otobüsümüzde yatıyorduk, gündüzleri ise bahçemizde oturuyorduk. Bu süreçte hiç kimseden yardım almadık. Allah'a şükür ihtiyacımızda yoktu. Engelli çocuğumun bakımını burada gerçekleştiriyordum. En azından daha güvendedi. Kaynımın oğlu da engelli idi. Ancak o bizim kadar iyi imkânlara sahip değildi. Onu da bir süre yanımda barındırdık” (K1, 48).

Bir başka katılımcı; *"...Bir süre yakınımızın yanında kaldık. Depremden birkaç gün sonra devlet tarafından bize battaniye ve temel ihtiyaçlarımız verildi. Bir süre çadırda kaldıktan sonra İstanbul'a gittik. İstanbul' da vapurda yolculuk yaparken yanımızda oturan bir bayan ile tanıştık. Kızım engeli olduğunu görünce bize ev ayarladı. Kiramızı ve temel ihtiyaçlarımızı karşıladı. Ben orada kardeşliği gördüm. Allah razı olsun"* (K2, 50).

Çadır kente yaşadığı zorlukları ifade eden katılımcı şu ifadelerde bulunmuştur:

"...Depremden kısa bir süre sonra çadır kente yerleştirildik. Çadırlar kurulduğunda engellilere yönelik düzenlemeler yoktu. Bizim çadır kentlerde yaşadığımız en büyük sıkıntılardan biri lavabolar ve kişisel temizlik konusuydu. Özellikle engelli çocuğumun tuvalet ihtiyacının karşılanması temizlik banyo gibi konularda çok sıkıntı yaşadım" (K10, 45).

Araştırmanın en önemli tespitlerden birisi barınma konusunda yaşanan sıkıntıdır. Barınma ve temel ihtiyaçların karşılanması hizmetlerinde kadınlar ve engellilere yönelik özel ihtiyaçlar yeterince düşünülmediğinden dezavantajlı durumlarına rağmen yardım kuruluşlarından yeterince destek bulamayan özel gereksinimli birey aileleri, geçici çözümler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Acil akut sürecinde barınma, sağlık, beslenme konularında yaşanan sorunlar, sitemin oturmasıyla da giderek azalsa da bu süreçte yaşadıkları zorluklar bütünüyle giderilememiştir. Sağlık ve hijyen koşulları barınma alanlarının dezavantajlı kesimin kullanımına kısmen uygun olmaması be sorunların başında gelmektedir.

4.3. Afet Sürecinde Kamu Hizmetlerinin Verimliliği ve Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Görüşler

Gerek kamu gerekse diğer alanlarda erişebilirlik insan hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda erişebilirlik, toplumda sunulan tüm hizmet ve imkânlarla bireylerin elde etmesiyle birlikte ondan yararlanmayı ifade eden bir kavramdır. Toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan engelliler çeşitli hizmetlere ulaşma ve onlardan yararlanma konusunda bazı sorunlar yaşamaktadırlar.

Araştırma kapsamında görüşülen ebeveynlere devletin ve sivil toplum kuruluşlarının deprem sürecinde yapılan çalışmalardan ve verilen sosyal yardımlardan memnun olup olmadıkları sorulmuş, ailelerin genelinin yardımların fazla geldiğini ancak paylaşımında adil davranılmadığını ifade etmişlerdir. Yapılan çalışmalardan memnun olan aileler ise ekonomik anlamda kendi kendine yeten bir gelire sahip olduklarından dolayı ihtiyaçları olmadığını ifade etmişlerdir. Ebeveynler bu soru başlığı kapsamında sosyal yardımlara ulaşma, yardımlardan faydalanma ve kamu hizmetlerinin verimliliği ile ilgili fikirlerini de dile getirmişlerdir.

"Düzenli bir gelirimiz yok. Deprem döneminde eşim işten çıkarıldı. Ancak devletin ve diğer yardım kuruluşlarının verdikleri destek ile geçimimizi sağlayabiliyorduk. Engellinin bakımı zor ve külfetli olduğundan bu anlamda sıkıntı yaşıyorduk. Devletten maddi anlamda birçok destek aldık. Bu konuda vicdansızlık yapamam. Ancak bu yardımlar düzenli ve zamanında dağıtılmadı bazen çalışanlar yakınlarına daha fazla yardım yaptılar" (K10, 45).

"Bizim maddi durumumuz iyi diye almıyordum. Kendi imkânlarımız ile geçimizi sağlıyorduk. Depremde devlet görevlileri çok çalıştılar. Ancak çok adil davrandıklarını söyleyemem" (K2, 50).

"İşsizim ve herhangi bir sosyal destek alamıyorum. Engelli çocuğum olmasına rağmen ve bunu belgelenmememe rağmen bize öncelik tanınmadı. Orada çalışan görevlilerin çoğu ihtiyaçları olmamasına rağmen yakın akrabalarına ve tanıdıklarına çok fazla yardım yaptılar" (K1, 47).

"...engelliler için uygun imkânlar oluşturulabilir, sesli uyarılar yapılabilir. Onlar için çadırkent veya konteynerlerde öncelik tanınabilir. Ancak maalesef bunu görmedik Toplumda engellilere yönelik farkındalık oluşturulabilir" (K3, 40).

Tespitler benzer sorunların olduğunu göstermektedir. Özel gereksinimli bireylerin ebeveynleri, diğer ebeveynlere oranla daha fazla kaygı yaşamaktadırlar; çocuklarının bakımına daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmaktadırlar ve gelir özelliklerine göre daha fazla maddi desteğe ve sosyal yaşam alanlarına ihtiyaç duymaktadırlar.

Görüşmelerde öne çıkan bir diğer önemli sonuç yardımların adil dağıtılmamasıyla ilgilidir. Çadır veya konteyner dağıtımı ile diğer yardımların dağıtımında özel gereksinimli bireylerin ailelerine öncelik tanınmamıştır. Bu durum ebeveynlerin işlerini daha da zorlaştırdığı gibi ilgili kurumların zamanında yardıma koşmamaları kendilerinde hayal kırıklığına neden olmuştur.

4.4. Engellenden Dolayı Sosyal Dışlanmaya Maruz Kalma Durumuna İlişkin Görüşler

Engel durumlarına göre özel gereksinimli bireyler, topluma katılma sürecinde bazı sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu zorluklar özel gereksinim biçimi ve oranına bağlı olarak değişebilmektedir. Toplumun özel gereksinimli bireylere acıdığı için yaklaşması, bireyin eksik kaldığı yönlerini öne çıkarıp, kapasitesini göz ardı etmesi, sosyal kabulün gerçekleşmemesi ve sosyal dışlanma gibi durumlar bu bireylerin yaşadıkları belli başlı toplumsal sorunlar olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında görüşülen ebeveynlere toplumun engellilere bakışı ile ilgili ne tür zorluklar yaşadıkları sorulmuştur.

"Toplumda yeterli anlayış yok. Depremi yaşamışız, ayrıca engelli çocuğum var. Bunca engele bir de toplumun dışlayıcı bir bakışa sahip olması bizi daha çok etkiledi. Diğer ailelerin bilinmeyen kaygıları nedeniyle çocuklarını bizim çocuklardan korumaya çalışmaları bizi daha da derinden etkiledi..." (K7, 55).

Özel gereksinimli bireyler bedensel, psikolojik bilişsel vb. dezavantajları nedeniyle diğer bireylere nazaran daha zarargörebilir durumda olmaları dışlanmalarına sebep olmakta ve bu da toplumdan uzaklaşmalarını yol açmaktadır.

"Her yere çocuğumuzla gitmeye mecburuz. Onu tek başına bırakamıyoruz. Ancak bizler bir engelli aileyle oturduğumuz zaman mutlu oluyoruz. Çünkü birbirimizi anlayabiliyoruz" (K9, 43).

"Hiç dışlanmadı çünkü çocuğumun dışarıdan bakıldığında engelli olduğu fark edilmiyor. Zihinsel engelli olduğu halde günlük yaşamın aktivitelerine katılabiliyor, verilen sorumlulukları yerine getirebiliyor bu açıdan engel durumu çok fark edilmiyor. Ancak gittiği okulu ve destek eğitimi aldığı kurumu öğrenen kişiler tarafından bazen farklı algılanıyor" (K6, 57).

Ebeveynler toplumun çocuklarına şaşkınlıkla yaklaştığı, kimi zaman yadırgadığı ve zaman zaman acıyarak iletişime geçtiğini gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla engelin görünürlüğü veya toplumda fark edilmesi aileleri daha da tedirgin etmektedir. Bu sorunla baş etmek için kendilerine benzer durumları olan bir sosyal çevre oluşturma ihtiyacını hissetmeleri ise dikkat çekicidir. Zamanla daha kontrol edilebilir bir sosyal çevre oluşturan özel gereksinimli birey aileleri afet süreçlerinde birdenbire kendilerini kontrol edemeyecekleri bir sosyal çevre içerisinde bulabilmektedirler. Bu durum özel gereksinimli bireyin uyum sağlamasını zorlaştırdığı gibi tedirginliğini de arttırmaktadır. Benzer durum ebeveynler için de geçerlidir. Değişen sosyal çevrenin özel gereksinimli bireyleri dışlama riski, afet sonrası geçici barınma yerlerinde öne çıkan önemli problemlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çağdaş afet anlayışında tehlikelerin bir takım sosyal, ekonomik ve politik süreçlerle afetlere dönüştüğüne dair yaygın bir kabul vardır. Bu görüşe göre tehlikenin boyutu kadar, tehlikeye maruz kalma olasılığı ve yerleşim biriminin zarargörebilirliği afetlerin oluşumunu yakından etkilemektedir. Bundan ötürü afet risk azaltma çalışmaları zarargörebilir grup ve/veya varlıkların tespit edilip güçlendirmesi temelinde yürütülmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler bünyesinde sürdürülen afet risk azaltma çalışmalarında da zarargörebilir gruplara dikkat çekilmekte, bu grupların afetlerle baş etme kapasitelerinin artırılması istenmektedir.

Zarargörebilir gruplardan zihinsel açıdan dezavantajlı özel gereksinimli bireyler ve ebeveynlerinin 2011 Van depremlerinden yaşadıkları zorluklara odaklanan bu araştırma, bu grupların afet anı, tahliye süreçleri, geçici barınma yerlerinde yaşadıkları zorluklar ile kamu kaynaklarına erişimde karşılaştıkları problemlere odaklanmıştır.

Yapılan tespitler, özel gereksinimli birey annelerinin deprem olur olmaz çocuklarının yardımına koştuklarını göstermektedir. Aile bireylerine bağımlı olan özel gereksinimli bireylerin afet anında nasıl hareket edeceklerini bilmedikleri ve yardımlarına annelerinin koştuğu yönündedir. Anneyle birlikte dışarı çıkan özel gereksinimli bireylerin ve aileleri için zorlukların giderek arttığı gözlenmiştir. İlk zorluk, geçici barınma noktasında yaşanmıştır.

Katılımcıların deprem sonrasında nerede konakladıkları ve temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda karşılaştıkları sorunlarla ilgili görüşleri incelendiğinde, müstakil evlerde kalanların kendi imkânlarını kullanarak bahçelerinde geçici barınma imkânlarını oluşturdukları, bu imkânlarla sahip olamayanların ise geçici süreliğine akrabalarının yanına geçtikleri görülmüştür. Akrafa veya tanıdıklarında kalan aileler, özel gereksinimli çocukları nedeniyle dışlandıklarını hissetmişlerdir. Geçici barınma noktalarının oluşturulmasıyla konteynir kent ve çadır kentlere yerleştirilen bu aileler, yerleştirme işlemlerinin ağırdan alındığını ve kendilerine öncelik tanınmadığını ifade etmişlerdir. Geç de olsa geçici barınma yerlerine yerleştirilen özel gereksinimli bireyler ve aileleri, bu yerlerin özel gereksinimli bireylere uygun olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle tuvalet ve banyo ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Öte taraftan barınma yerlerinde yeni bir sosyal çevreye dâhil olmakta zorlanan özel gereksinimli birey ve ebeveynleri, zaman zaman dışlandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların geneli dağıtılan aynı/nakdi yardımlara erişiminde sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Yardımların doğru bir şekilde dağıtılmadığını akraba ve dost kayırmacılığının yaşandığını belirten katılımcılar, ihtiyaçlarının giderilmesinde yalnız bırakıldıklarını ifade etmişlerdir. Çocukları olduğundan dolayı kalabalığa karışamadıklarını ve çocuklarını tek başlarına bırakmadıklarından dolayı yardımlara erişmekte zorlandıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırma, hayatın normal devam ettiği zamanlarda bile kamu hizmetlerine erişimde sorun yaşayan özel gereksinimli bireylerin, afet zamanlarında bu sorunla daha fazla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerin, yaşadıkları problemleri kamusal alana taşıırken çekingen davrandıklarını göstermektedir. Öte taraftan ilgili kurumlara ulaşabilen aileler ise sorunlarının sürekli ertelendiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları ancak ısrarlı tavırları sonucunda ilgili kurumlara ve ilgili kişilere ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Oysa özellikle afet dönemlerinde kamu kurum ve kuruluşlarının aslı görevi zarargörebilir gruplara erişmek ve ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu, hem Türkiye'nin de imza attığı BM afet risk azaltma sözleşmelerinin hem de Engelli Hakları Sözleşmesinin temel koşuludur.

Nihayetinde etkili bir afet yönetim sisteminin temeli, zarargörebilir grupların tespiti ve mekânsal dağılımının haritalanmasından geçmektedir. Katılımcıların görüşleri, afet yönetim birimlerinde zarargörebilir gruplarla ilgili envanterlerin olmadığını göstermektedir; çünkü ilkin bu gruplara ulaşılması gerekirdi. Oysa katılımcılar hem ilk barınma sürecinde hem de temel ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda kurumlara ulaşmakta sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda afet yönetim birimleri ilk iş olarak, zarargörebilir varlıklar ve gruplarla ilgili tespitlerde bulunmaları ve bu bilgileri coğrafi bilgi sistemlerine aktarmaları gerekmektedir. Zarargörebilirlik tespitleri, afet acil durumlarında bu gruplara ulaşma sürecini hızlandıracaktır.

KAYNAKLAR

- Açkalın Rashem, O., Aslangiri, F. (2019). Engellilerin Afete Dirençliliği ve Van'da Yerel Örgütlenme. *Resilience*, 3(1), 71-83. Doi: <https://doi.org/10.32569/resilience.543380>
- AFAD. (2014a). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Ankara.
- AFAD. (2014b). Müdahale, İyileşme ve Sosyoekonomik Açından 2011 Van Depremi. Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı Raporu: Ankara.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Nisan 2021). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Balun, B., Yılmaz, K. (2019). Sürdürülebilir bir yönetim paradigması: Ortopedik engelli bireylerin afetlere hazırlık seviyeleri. *Resilience*, 3(1), 1-24. Doi: <https://doi.org/10.32569/resilience.543237>
- Bankoff, G. (2001). "Rendering the World Unsafe: Vulnerability as Western Discourse," *Disasters*, 25(1): 20.
- Bilik, M. B. (2019). Kent ve Afet: Depremler Açısından Van Kent Merkezinin Zarargörebilirliği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Cannon, T. (1994). Vulnerability Analysis And The Explanation Of 'Natural'disasters. *Disasters, Development And Environment*, 13-30.
- Dönmez, N., Bayhan, P., Artan İ. (2000): Engelli çocuğa sahip ailelerin beklentileri ve endişe duydukları konuların incelenmesi. *Sosyal Hizmetler Dergisi*. 11:16-24.
- Giyik, C. (2016). Van Depremi Örneğinde Afet Sonrası İskân Politikaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Hewitt, K. (2009). Culture and risk: Understanding the Sociocultural Settings That Influence Risk From Natural Hazards. Global E-Conference on Culture and Risk. International Centre for Integrated Mountain Development (ICIMOD).
- Levine, C. (2004). "The Concept Of Vulnerability In Disaster Research." *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 17(5), 395-402.
- McEntire, D.A. (2005). "Why Vulnerability Matters: Exploring the Merit of an Inclusive Disaster Reduction Concept". *Disaster Prevention and Management*, 14,2: 209.
- Misztal, B. (2011). *The Challenges Of Vulnerability: In Search Of Strategies For A Less Vulnerable Social Life*. New York: Springer.
- Okay, N. ve İnal, E. (2019). Kırılganlıktan Kapasite Geliştirmeye. *Resilience*, 3(1), 85-99. Doi: <https://doi.org/10.32569/resilience.570286>

Olgun, C. K. (2008). Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği. Sosyoloji Notları, 66-71.

Özceylan, D. (2011). Afetler İçin Sosyal ve Ekonomik Zarar Görebilirlik Endeksi Geliştirilmesi: Türkiye'deki İller Üzerine Bir Uygulama. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Stough, L. M., Kang, D. (2015). The Sendai framework for disaster risk reduction and persons with disabilities. International Journal of Disaster Risk Science, 6(2), 140-149.

Doi: [10.1007/s13753-015-0051-8](https://doi.org/10.1007/s13753-015-0051-8)

Thomas, D. S., Phillips, B. D., Lovekamp, W. E., Fothergill, A. (2013). Social Vulnerability to Disasters. (Second Edition). Boca Raton, Londra, New York: CRC Press.

URL-1: UN (United Nations) (2006). Convention on the rights of persons with disabilities. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>. Son Erişim 02.08.2022.

URL-2: UN/ISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). (2004) Living with Risk: A Global Review of Disaster Reduction Initiatives, United Nations International Strategy for Disaster Reduction Secretariat, Cenevre. İsviçre.

URL-3: UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). (2005). Hyogo framework for action 2005–2015: Building the resilience of nations and communities to disasters. <https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-framework-for-action-english.pdf>. Son Erişim: 20.08.2022.

URL-4: UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). (2015). Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>. Son Erişim: 20.08.2022.

URL-5: UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). (2013). UN global survey explains why so many people living with disabilities die in disasters. Doi: https://www.unisdr.org/2014/iddr/documents/2013DisabilitySurveyReport_030714.pdf. Son Erişim: 20.08.2022.

URL-6: World Health Organization (WHO). (2011). World report on disability. World Health Organization. <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>. Son Erişim: 15.08.2022.

UNISDR. (2009). UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. Geneva, Switzerland: United Nations.

Wisner, B., Blaikie, P. M., Blaikie, P., Cannon, T., ve Davis, I. (2004). At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability And Disasters. (Second Edition). Londra ve New York: Routledge.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.